

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет економіки та менеджменту

Кафедра економіки, підприємництва та туризму

Кваліфікаційна робота на правах рукопису

КАТЕРИНА ВАСИЛІВНА АНДРІЙЧУК

УДК 338.483.12 (477.83)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОЄКТУВАННЯ ЛОКАЛЬНОГО ТУРИСТИЧНОГО
ПРОДУКТУ З ВИКОРИСТАННЯМ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ РЕСУРСІВ**

242 «Туризм»

Подається на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ К.В. Андрійчук

Керівник роботи
Анна ШЕСТАКОВА
к. екон. наук, доцент

Житомир – 2025

Висновок кафедри економіки, підприємництва та туризму: за результатами попереднього захисту

Протокол засідання кафедри економіки, підприємництва та туризму

№ __ від «__» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри економіки, підприємництва та туризму

д.е.н., професор	_____	Наталія ВАЛІНКЕВИЧ
(науковий ступінь, вчене звання)	(підпис)	(прізвище ,ім'я, по батькові)
«__» _____ 20__ р.		

Результати захисту кваліфікаційної роботи

Здобувач вищої освіти _____ захистив (ла)
(прізвище ,ім'я, по батькові)

кваліфікаційну роботу з оцінкою:

сума балів за 100-бальною шкалою _____

за шкалою ECTS _____

за національною шкалою _____

Секретар ЕК

_____	_____	_____
(науковий ступінь, вчене звання)	(підпис)	(прізвище ,ім'я, по батькові)

АНОТАЦІЯ

Андрійчук К.В. Особливості проектування локального туристичного продукту з використанням історико-культурних ресурсів – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавр за спеціальністю 242 «Туризм». – Поліський національний університет, Житомир, 2025.

В кваліфікаційній роботі досліджено сутність та об'єкти історико-культурної спадщини України та створення туристичного продукту. Обґрунтовано створення національного туристичного продукту з використанням історико-культурної спадщини України. Розроблено програми екскурсій пізнавального міського та релігійного туризму. Запропоновано інноваційні підходи до удосконалення туристичної діяльності з використанням історико-культурної спадщини України. Визначено шляхи відновлення історико-культурної спадщини України в повоєнний період.

Ключові слова: історико-культурна спадщина, туристичний продукт, туризм, інновації, екскурсія.

SUMMARY

Andriychuk K.V. Features of designing a local tourism product using historical and cultural resources. – Qualification work in the form of a manuscript.

Qualification work on manuscript rights. Qualification work for obtaining a bachelor's degree in specialty 242 "Tourism". – Polissia National University, Zhytomyr, 2025.

The qualification work investigated the essence and objects of the historical and cultural heritage of Ukraine and the creation of a tourist product. The creation of a national tourist product using the historical and cultural heritage of Ukraine was substantiated. Excursion programs for cognitive urban and religious tourism were developed. Innovative approaches to improving tourism activities using the historical and cultural heritage of Ukraine were proposed. Ways of restoring the historical and cultural heritage of Ukraine in the post-war period were identified.

Keywords: historical and cultural heritage, tourist product, tourism, innovations, excursion.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ З ВИКОРИСТАННЯМ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ.....	7
РОЗДІЛ 2. СТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ З ВИКОРИСТАННЯМ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ.....	20
2.1. Об'єкти історико-культурної спадщини в Україні.....	20
2.2. Створення туристичного продукту з використанням історико-культурної спадщини Житомирської області	25
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ПРОЄКТУВАННЯ ЛОКАЛЬНОГО ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ З ВИКОРИСТАННЯМ ІСТОРИКО- КУЛЬТУРНИХ РЕСУРСІВ	31
ВИСНОВКИ	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	42

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Успішне створення нових туристичних продуктів та залучення потенційних споживачів туристських послуг можливий у тому випадку, коли консолідовані дії всіх зацікавлених суб'єктів будуть спрямовані на збереження культурних, природних та історичних ресурсів регіону. Здійснення програми щодо залучення та використання історико-культурного та природного потенціалу регіону з метою туризму вирішить одне з головних його завдань проблему сезонного коливання попиту — шляхом пропозиції різноманітних форм міжсезонного туризму, які передбачають залучення складових національної культури в індустрію туризму та гостинності. Культурно-пізнавальний туризм проявляється у взаємозв'язку та взаємовпливи культури та туризму, що створює додаткові стимули для розвитку кожної з галузей і в результаті забезпечують зростання загального позитивного ефекту як у регіоні, так і по країні в цілому.

Питання історико-культурної спадщини досліджували: І. В. Буковський [2], С. В. Виткалов [3], А. Гаврилюк [4], В. В. Дем'ян [7], О. Зараховський [9], Т. В. Кара-Васильєва [12], Н. А. Малишев [15], Ю. С. Осієвська [19], Н. М. Чорна [37] та інші. Сферу створення туристичних продуктів через призму національної культурної спадщини досліджували: М.В. Белобородова [1], Д.А. Перов [21], М. М. Покогодна [22], О.В. Родінчук [33], А.В. Шестакова [38] та інші. Незважаючи на значну кількість проведених досліджень, питання створення національного туристичного продукту з використанням історико-культурної спадщини України досі залишається актуальним.

Метою кваліфікаційної роботи є створення національного туристичного продукту з використанням історико-культурної спадщини України.

Для досягнення поставленої мети слід виконати наступні **завдання**:

- розкрити сутність історико-культурної спадщини та її класифікацію;
- вивчити теоретичні основи розробки туристичного продукту з використанням історико-культурної спадщини;
- визначити об'єкти історико-культурної спадщини в Україні;
- створити туристичний продукт з використанням історико-культурної спадщини окремого регіону;
- запропонувати інноваційні рішення щодо створення національного туристичного продукту з використанням історико-культурної спадщини регіону;
- віднайти перспективи відновлення історико-культурної спадщини України в післявоєнний період.

Об'єктом дослідження є історико-культурна спадщина в Україні.

Предметом дослідження є процес створення національного туристичного продукту з використанням історико-культурної спадщини України.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження склали загальнонаукові та конкретно-наукові методи: діалектико-матеріалістичний метод пізнання, принципи вивчення соціальних явищ у теоретичному взаємозв'язку та взаємообумовленості, системний, порівняльно-правовий, історичний, формально-логічний, програмно-цільовий методи, а також аналіз, синтез, узагальнення, класифікація, а також методи індукції та дедукції.

Інформаційною базою є монографічні праці зарубіжних та вітчизняних науковців щодо механізмів створення туристичного продукту на основі культурної спадщини: організаційного, правового, економічного, фінансового та інформаційного. Використано нормативно-правові акти у сфері охорони культурної спадщини в Україні, Інтернет-ресурси.

Апробація дослідження: теоретичні положення кваліфікаційної роботи викладені в тезах на тему:

– Шестакова А.В., Андрійчук К.В. Особливості створення та розвитку туристичного продукту. Матеріали IV Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конференції: Туризм: міжнародний досвід та національні пріоритети (м. Житомир, 2 травня 2025 р.). Житомир: Поліський національний університет, 2025. С. 20-22.;

– Шестакова А.В., Андрійчук К.В. Туристичний продукт та його роль в індустрії гостинності. Матеріали IV Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конференції: Туризм: міжнародний досвід та національні пріоритети (м. Житомир, 2 травня 2025 р.). Житомир: Поліський національний університет, 2025. С. 76-78.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані результати дослідження спрямовані на вдосконалення формування ефективного туристичного продукту на основі об'єктів історико-культурної спадщини.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. За структурою кваліфікаційна робота містить: вступ, три основні розділи (ілюстративний матеріал – 6 таблиць, 3 рисунки), висновки, список використаних джерел та літератури (44 позиції). Загальний обсяг роботи становить 41 сторінка.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ З ВИКОРИСТАННЯМ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Історико-культурна спадщина є необхідною складовою культурної та національної ідентичності. Як одна з головних складових культури, вона концентрує в собі інтегруючий потенціал, формуючи єдину систему цінностей та зразків поведінки, створює неповторний цивілізаційний світ. Історико-культурна спадщина володіє стабілізуючою властивістю у критичні моменти пошуку суспільством культурної або національної ідентичності. В унікальній культурній спадщині виражаються традиції, звичаї, життєвий уклад суспільства. Елементи культурної і соціальної спадщини передаються з покоління в покоління і зберігаються протягом тривалого часу, що утворює самобутність того або іншого народу, нації, спільноти [23].

Історико-культурна спадщина визначає індивідуальні характеристики спільноти, а якщо ширше то цивілізації. Зменшення або втрата ресурсу спадщини пов'язане з порушенням кордонів і, як наслідок, зміною індивідуальної та колективної ідентичності. Тому спадщина є одним із факторів, що найсильніше інтегрує та мобілізує спільноту. Турбота про матеріальну та нематеріальну спадщину входить до державної політики держави. Навколо культури та культурних механізмів, таких як традиції, включаючи норми та цінності, будується соціальний капітал, заснований на довірі [7].

Значення культурної спадщини – це не лише збереження ідентичності та історії. Культурна спадщина призначена, щоб сформувати нашу особистість і вона визначає повсякденне життя, також є джерелом всеохоплюючого зростання. Національна кухня, традиції та обряди, мистецтво і культура несуть не менше інформації про країну, чим її політичний курс або географічне розташування [9].

Культурна спадщина – це не лише матеріальні культурні блага, а й наша пам'ять та ідентичність. Культурна спадщина – це категорія зі своєю динамікою. Це поняття відображає як ставлення суспільства до світу цінностей, так і сам процес їх переосмислення. Це також зростання важливості культурної спадщини, яка належить усім нам, а доступ до неї є одним із основних прав людини.

На сьогодні не викликає заперечень: культурна спадщина виконує в суспільстві низку функцій, забезпечуючи цим самим збалансований його розвиток. Так, культурна спадщина несе пізнавальне, виховне, наукове й естетичне навантаження, допомагає осмислити сучасне життя та історичне минуле українського народу. Наслідком неврахування можливостей культурної спадщини є закріплення у свідомості громадян зневажливого ставлення до неї, що призводить до руйнування зв'язків між поколіннями, породжує зневажливе ставлення до природних і культурних цінностей нашої країни, а також інших суб'єктів світового співтовариства. Так, найдавніші пам'ятки людства, вік окремих із яких сягає глибин антропогенезу, є унікальними свідками минулого, важливим джерелом досвіду для наступних поколінь. Від епохи палеоліту протягом багатьох тисячоліть ці пам'ятки виступають єдиними свідками еволюції людства, саме в них закодовано політичні, релігійні, моральні, естетичні норми та цінності минулих поколінь. Відтворюючи етапи розвитку цивілізації, пам'ятки історії та культури водночас служать джерелом історичного пізнання, важливим засобом формування світогляду сучасників [37, с. 68].

Культурна спадщина, як зазначають В. В. Химинець та Г. І. Цімболинець, є широким поняттям і ще не має чіткого визначення. Тому можна припустити, що є культурна спадщина спадок попередніх поколінь, включаючи як матеріальні, так і нематеріальні блага [35, с. 58].

За словами І. В. Буковського, культурна спадщина – це нерухоме та рухоме майно разом із пов'язаними духовними цінностями, історичними та звичаєвими явищами, що розглядаються як основа для правового захисту для

блага конкретного суспільства та його розвитку та для передачі їх майбутнім поколінням через зрозумілі та прийняті цінності історичні, патріотичні, релігійні, науково-мистецькі, що мають значення для ідентичності і спадкоємності політичного, соціального та культурного розвитку і вшанування історичних подій [2].

На переконання С. В. Виткалова та В. Г. Виткалова поняття культурної спадщини включає сукупність нерухомих і рухомих об'єктів, які є носіями історичних, патріотичних, наукових, мистецьких чи релігійних цінностей, правова охорона яких необхідна для блага суспільства, його розвитку та передачі наступним поколінням [3].

Закон України «Про охорону культурної спадщини» ці поняття ніяк не узгоджує, а культурну спадщину розглядає просто як сукупність об'єктів культурної спадщини, під якими розуміє передусім матеріальні нерухомі об'єкти [30]. З іншого боку, Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [25] мимоволі виконує роль базового акта щодо рухомої культурної спадщини. Термін «культурні цінності» у цьому Законі зводиться лише до рухомих культурних цінностей. Деякі вказівки на єдність рухомої та нерухомої культурної спадщини, а також її зв'язок з культурними цінностями, містять Закони України «Про охорону археологічної спадщини», «Про музеї та музейну справу» [27], «Про Національний архівний фонд та архівні установи» [28] тощо. Водночас Закон України «Про культуру» [26], ведучи мову як про культурну спадщину, так і про культурні цінності, не встановлює ніякої ієрархії цих понять. Дещо на узбіччя винесено нематеріальну культурну спадщину, попри факт ратифікації Україною Конвенції ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини.

Різноманітність підходів до тлумачення змісту культурної спадщини демонструють науковці і, що прикметно, велика частина українських авторів вважають визначення з Закону України неконкретним та таким, що не розкриває змісту поняття «культурна спадщина» - терміну, що лежить в

основі зовнішнього вираження національної культури, а тому вимагає комплексного переосмислення та доопрацювання з урахуванням здобутків міжнародного нормативного досвіду та сьогоденних українських реалій.

Також важливо згадати загальноприйняте визначення культурної спадщини, зафіксовану та офіційно введену в науковий оборот у Конвенції ЮНЕСКО «Про охорону всесвітнього культурного та природної спадщини» (1972), в якій Стаття 1 класифікувала поняття культурної спадщини за трьома категоріями, як показано на рис.1.1.

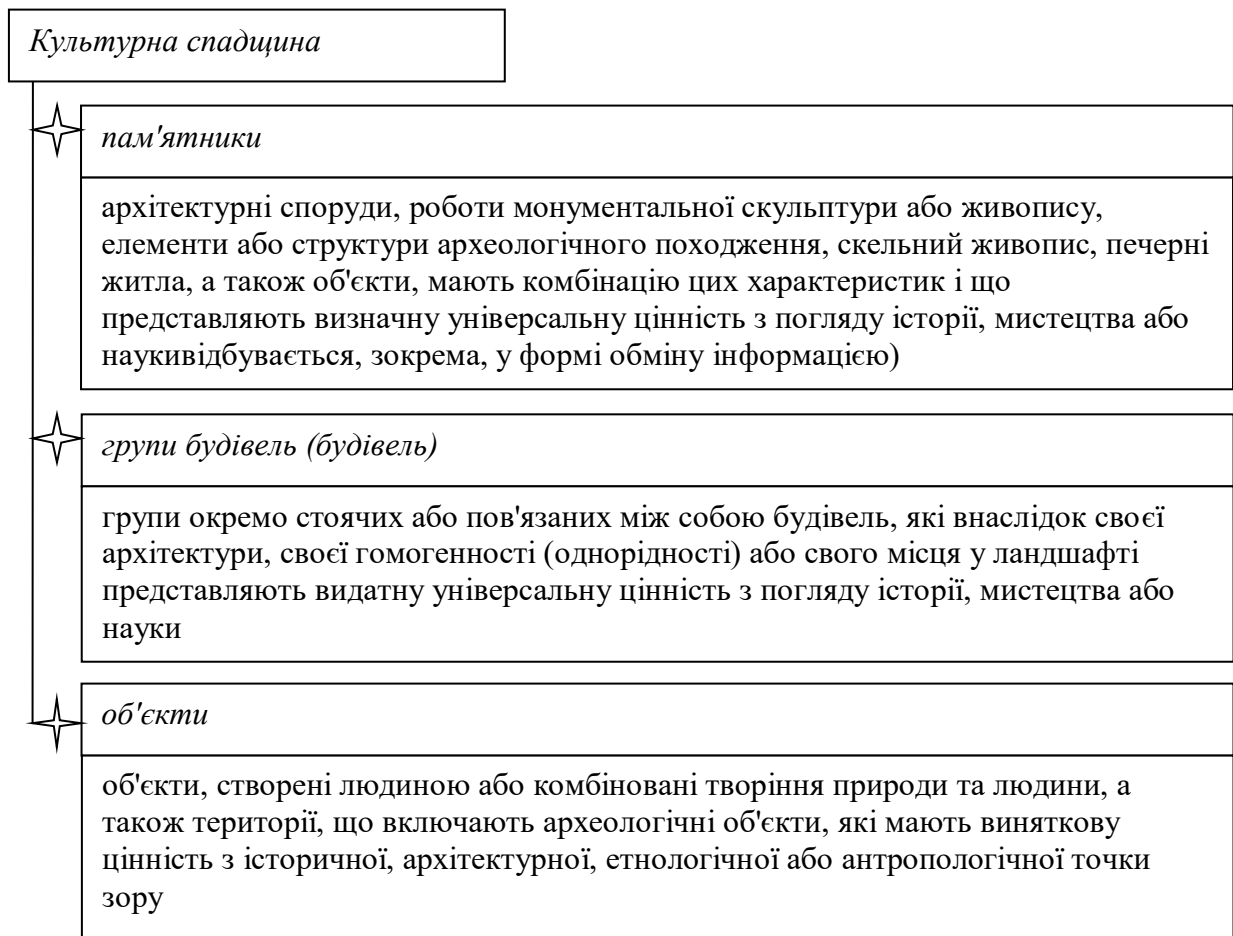

Рис. 1.1. Загальноприйняте визначення культурної спадщини

Джерело: [9]

Дане визначення, сформульоване понад 30 років тому, представляє собою не вичерпне перерахування ОІКСУ, справедливе для визначення матеріальної культурної спадщини та застосовне в утилітарних цілях, пов'язаних з правовими та майновими відносинами, але не відображає його роль і місце в сучасному світі.

Таким чином, проаналізувавши поняття «культурна спадщина» в джерелах [2, 3, 4, 7, 9, 12, 15, 19, 37], його зміст, а також коло термінології, безпосередньо пов'язаного з ним, можна зробити кілька висновків. По-перше, у фундаментальній основі культурної спадщини лежить культурна пам'ять, що є певний механізм передачі та осмислення культурної спадщини новими поколіннями. По-друге, пам'ятник культури співвідноситься з поняттям культурних цінностей як частину з цілим та є його об'єктним втіленням. По-третє, незважаючи на поширене в науковому співтоваристві думка про тотожність понять «культурні цінності» та «культурна спадщина», за підсумками аналізу цих термінів можна говорити про їхнє ключове відмінності. Культурна спадщина, на відміну від культурних цінностей, спочатку має властивість старовини, тобто зберігає (або набуває) значення після часу. У той час як культурні цінності мають значення в теперішньому та оцінити їхній «спадковий» потенціал об'єктивно неможливо. Відповідно, все, що відноситься до культурної спадщини, можна вважати культурною цінністю, але не всяка культурна цінність може вважатися культурною спадщиною. Таке співвідношення дозволяє стверджувати, що поняття «культурна спадщина» ширше за поняття «культурні цінності», та останнє є частиною першого. І, нарешті, важливо відзначити, що на сучасному етапі людського Розвиток образ культурної спадщини активно змінюється і трансформується. Якщо раніше воно розглядалося з утилітарної точки зору та розумілося лише як сукупність артефактів, отриманих від попередніх поколінь, то сьогодні культурна спадщина видається вже як рушійна сила суспільного розвитку, як важливий економічний та соціально-політичний ресурс, як стимулятор безперервної зміни повсякденного життя людини і навіть як один із факторів екологічної рівноваги суспільства, що задає вектор подальшого розвитку планети. Тим самим культурна спадщина з пасивного елементу культури трансформується в активний елемент конституювання людських співтовариств, що сприяє їх модернізації та динамічному розвитку.

В об'єктному складі «культурної спадщини» Кара-Васільєва Т.В. виділяє рухомі та нерухомі матеріальні об'єкти, а також нематеріальні об'єкти, що є частиною духовної культури, або у поєднання матеріального та духовного: моральні та естетичні норми різних народів, існували в різні епохи історії та в різних умовах географії; встановлені особливості мови, норми та зразки поведінки; мови, діалекти та говірки; національні звичаї та традиції, зумовлені географічними умовами проживання людей; історичні топоніми, фольклор, художні промисли та ремесла тощо. Культурна спадщина країни - найважливіша складова життєдіяльності кожного народу [9].

Захаровський О. серед основних категорій культурної спадщини пропонує виділити наступні:

- культурні об'єкти (культурні риси, артефакти, форми культурної спадщини в їх речовому та символічному виразі);
- культурні процеси (генезис об'єктів культурної спадщини, її функціонування, її комунікація);
- функції культурної спадщини (соціокультурна організація і регуляція, акумуляція, пізнання навколишнього світу, селекція та трансляція соціального досвіду, обмін інформацією);
- культурні властивості (універсальність, унікальність, локальність, типовість, технологічність культурної спадщини);
- значення культурної спадщини (культурні смисли, оцінки і оціночні критерії, герменевтика і онтологія культурної спадщини);
- цінності культурної спадщини (вітальні, матеріальні, художні, ідеологічні, моральні, релігійні, соціальні) [12, с. 118].

Класифікація об'єктів культурної спадщини є досить важливою для розуміння особливостей їх використання як туристично-екскурсійного ресурсу. Один з підходів до класифікації об'єктів культурної спадщини показано на рис. 1.2.

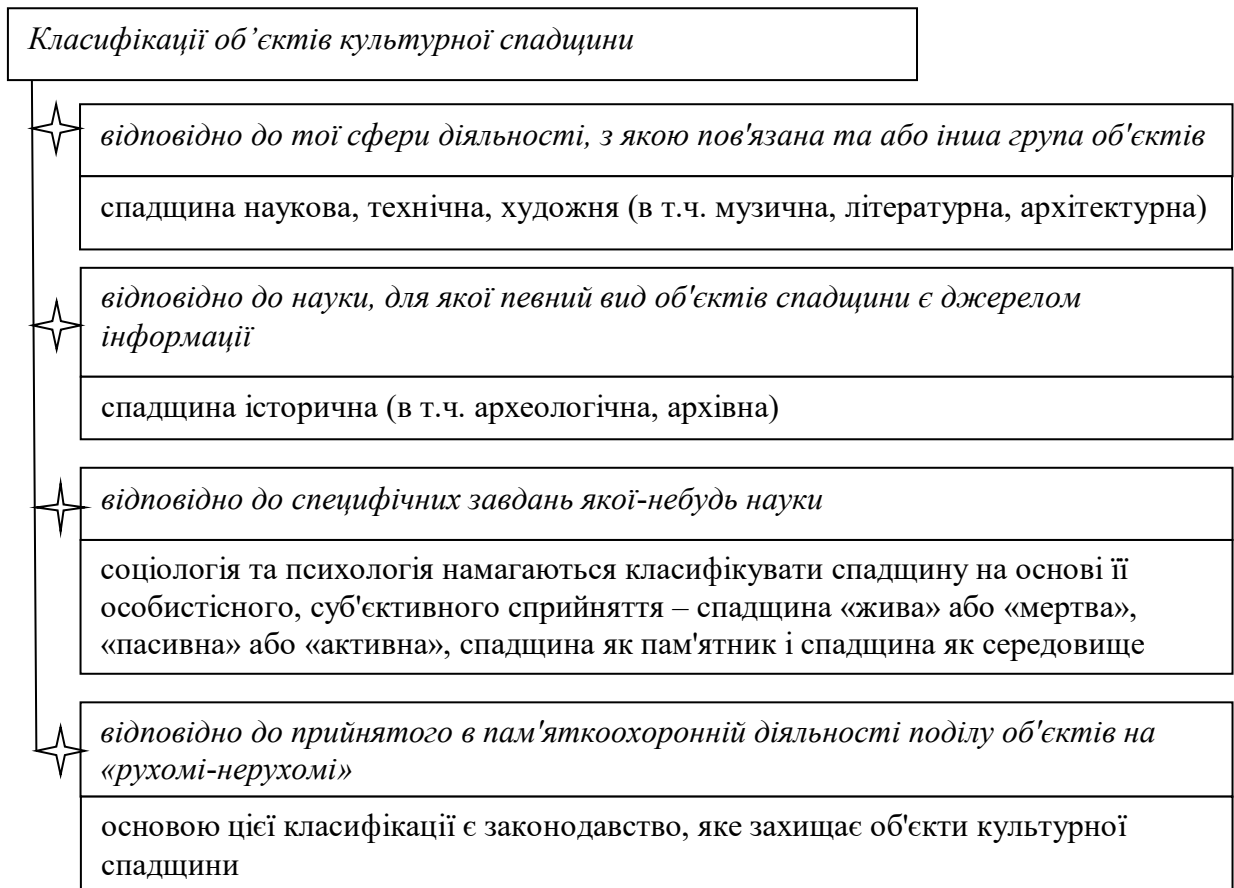

Рис. 1.2. Підходи до класифікації об'єктів культурної спадщини

Джерело: [12, с. 119]:

За даного підходу об'єкти культурної спадщини класифікуються відповідно до тої сфери діяльності, з якою пов'язана та або інша група об'єктів; відповідно до науки, для якої певний вид об'єктів спадщини є джерелом інформації; відповідно до специфічних завдань якої-небудь науки (соціологія та психологія намагаються класифікувати спадщину на основі її особистісного, суб'єктивного сприйняття; відповідно до прийнятого в пам'яткоохоронній діяльності поділу об'єктів на «рухомі-нерухомі».

В. В. Дем'ян пропонує культурну спадщину класифікувати за окремими блоками: екологічна культура, економічна культура, етична культура, політична культура, правова культура художня культура тощо. Кожний з цих блоків опирається на свою специфічну спадщину. Також спадщину класифікують на основі концепції територіальної організації

культури і розділяють на рівні: всесвітня культурна спадщина, національна, міжрегіональна, регіональна і місцева [7].

Химинець В. В. та Цімболинець Г. І. наводять загальну класифікацію культурної спадщини. Запропоновані види охоплюють властиві тим або іншим об'єктам ознаки та поділяються на:

- археологічні: городища; ділянки історичного культурного шару; залишки стародавніх поселень, стоянок, укріплень, військових таборів, виробництв, іригаційних споруд, шляхів; культові місця та споруди; кургани; мегаліти; могильники; наскельні зображення; поля давніх древніх людей;
- історичні: споруди чи будинки або їх комплекси (ансамблі); окремі поховання та некрополі; визначні місця, пов'язані з важливими історичними подіями, з життям та діяльністю відомих осіб, культурою та побутом народів;
- монументального мистецтва: твори образотворчого мистецтва, як самостійні (окремі), так і ті, що пов'язані з археологічними, архітектурними або іншими пам'ятками, або з утвореними комплексами (ансамблями);
- архітектури та містобудування: архітектурні ансамблі; вулиці; залишки давнього планування та забудови; історичні центри; квартали; об'єкти індустріальної спадщини; окремі архітектурні споруди, а також пов'язані з ними твори монументального, декоративного та образотворчого мистецтва; площі;
- садово-паркового мистецтва: поєднання паркового будівництва з природними або створеними людиною ландшафтами;
- ландшафтні: природні території, які мають історичну цінність [35].

Отже, культурна спадщина кожної нації – це не тільки сукупність культурних цінностей, успадкованих сучасниками від попередніх поколінь. Це, в першу чергу, – джерело життя, з якого кожен народ підживлює життєві сили і без якого фактично неможливий успішний розвиток держави. Культурна спадщина нації відіграє вкрай важливу роль у збереженні історичної минувшини, формуванні та розвитку ментальної пам'яті і національної свідомості народу, суспільно-політичних поглядів громадян,

вибору ними орієнтирів у подіях та процесах сьогодення. Збереження та вивчення історико-культурної спадщини у випадку українського народу покликане виконати ще одне надамбітне завдання – будучи артефактами подій минувшини, вона засвідчує тяглість націогенезу українців, його нетотожність з сусідніми народами, в т. ч. з «братами-слов'янами», тривалу боротьбу проти поневолення та за незалежну державність, успішне здобуття останньої та її втрату пізніше. Апелюючи до об'єктів ІКС – мовчазних свідків історичної минувшини, науковці мають можливість конструювати реальну (близьку до реальної) картину української історії, незаангажовано її оцінювати та аналізувати.

Важливо зазначити, що хоча об'єкти культурної спадщини належать минулому, сама культурна спадщина служить сучасним цілям. Тому культурна спадщина сьогодні – це, з одного боку, об'єкт туризму, а з іншого – потенціал, який слід використовувати для майбутнього розвитку нації.

Туристичний продукт – це товар, послуга або пакет товарів та послуг, які люди можуть придбати під час відвідування нового місця призначення. Туристичні продукти та послуги допомагають відвідувачам досліджувати місце призначення, яке вони відвідують, пропонуючи їм можливість переглянути пам'ятки, придбати сувеніри, взяти участь у екскурсіях або придбати враження. Туристичні продукти – це набагато більше, ніж просто матеріальні сувеніри, які туристи везуть додому своїм друзям та родинам; це враження, які вони отримують від мандрівок і подорожей [37].

Розробка туристичного продукту означає виведення на ринок нових та інноваційних продуктів, вражень та послуг, які туристи можуть придбати. Розробка продукту може мати різні форми. Наприклад, ви виявили прогалину на поточному ринку та вирішили розробити продукт або враження, щоб задовольнити попит. Розробка продукту може означати розробку продукту або враження, які вже пропонуються в цьому регіоні, але є новими для вашого бізнесу. Або, якщо ви вже є туристичним оператором, ви можете

шукати можливості розширити свої існуючі туристичні пропозиції, включивши додаткові послуги, враження або матеріальні продукти, такі як сувеніри [38].

Іноді розробка туристичного продукту передбачає створення абсолютно нового досвіду. В свою чергу це може включати розширення або вдосконалення існуючого продукту. Розширення продуктів може бути зосереджено на нових туристичних ринках, вдосконалених лінійках продуктів або сезонних враженнях. Відкриття нових можливостей щодо розширення власного бізнесу, пропонуючи різноманітний спектр туристичних продуктів, які обслуговують різні типи туристів. Відтак це може покращити продажі, зміцнити поточну позицію на ринку або надасть змогу скористатися новими можливостями на ринку. Деякі приклади розширення або вдосконалення продукту включають:

- розширення послуги в новому сезоні;
- пропонування прокату зимового спорядження як частини послуги;
- зустріч та посадка в готелі [38].

Для розробки нового або інноваційного туристичного продукту корисно мати глибоке розуміння поточних ринкових тенденцій, типів мандрівників, мотивації та цінностей. Деякі речі, які ви можете врахувати під час розробки вашого продукту:

- особиста та бізнес-філософія того, чому ви розробляєте туристичний продукт (наприклад, ви є хранителем культурних знань і хочете знайти шанобливі способи поділитися історіями вашої громади);
- розуміння галузевих тенденцій та ринкового попиту (наприклад, китайський ринок зростає, і ви хочете включити тур китайською мовою до своєї пропозиції);
- здатність використовувати можливості, коли вони виникають (наприклад, ви власник роздрібного магазину, і оператор хотів би залучити велику групу відвідувачів у неділю, коли ви зазвичай не працюєте);

– знання потреб відвідувачів та моделей купівлі (наприклад, ваше дослідження ринку показує, що міленіали та покоління Z використовують свої телефони для дослідження місця призначення, тому ви оновлюєте свій веб-сайт, щоб він був зручним для мобільних пристроїв); та ознайомлення з продуктами та ціноутворенням конкурентів (наприклад, ваша стандартна риболовля схожа на послуги інших туристичних операторів, тому ви встановлюєте для себе трохи нижчу ціну, щоб бути привабливішою для відвідувачів, які цінують витрати) [43, 44].

Також необхідно зазначити важливість знання типу клієнта, якого ми хочемо залучити, і чи можемо ми запропонувати продукт, який відповідає унікальним очікуванням обраної ніші клієнтів. Не менш важливо під час розробки туристичного продукту враховувати спеціальний режим туристичного агентства, щоб знати фінансові зобов'язання, а також те, як слід враховувати кожну транзакцію. А саме головне те, що туристичне агентство повинно мати культуру бренду та філософію, які повинні відповідати туристичним продуктам, які вони розробляють та пропонують туристам.

Взаємини між туристичними фірмами та установами культури є основою формування та просування туристичного продукту культурно-пізнавального туризму, таким чином: установи культури є носіями, зберігачами та творцями культурної спадщини та культурних благ кожного окремо взятого регіону; туристські фірми виступають посередниками, які просувають культурний продукт окремим категоріям туристів-споживачів. Крім того, туристичні фірми надають рекомендації, що дозволяють адаптувати діяльність установ культури до вимог ринку. Цей тандем дозволяє врахувати у майбутньому створюваному продукті культурно-пізнавального туризму дві важливі складові - економічну вигоду та культурний розвиток регіону.

Основними об'єктами пізнання туристів у культурно-пізнавальному туризмі є історико-культурні туристичні ресурси, окремі архітектурні

споруди та ансамблі, археологічні заповідники, національні парки та ін [1, с.79].

Таким чином, культурно-пізнавальний туризм відрізняється від інших видів туризму і це потрібно враховувати при організації туристичних програм. Основними інструментами розвитку культурно-пізнавального туризму України є: вдосконалення роботи об'єктів туристичного показу й у тому числі із застосуванням сучасних технологій; впровадження програм підвищення кваліфікації для співробітників туріндустрії, націлених на інноваційні способи роботи з відвідувачами і також просування туристичних послуг; вдосконалення освітніх стандартів та освітніх програм з підготовки екскурсів; розвиток національних та регіональних інформаційних ресурсів та цифрових сервісів для культурно-пізнавального туризму, цифрових аудіо- та відеогідів; розробка системи підтримки майстрів народних художніх промислів, які формують привабливість туристських територій та ін.

До зовнішніх чинників, які впливають на регіональний туризм, відносяться фінансові фактори та економічні фактори: підвищення або погіршення економічної ситуації, збільшення або зниження персонального доходу: більш висока або низька туристська активність в залежності від виділеної на відпочинок частини доходів, зростання або зниження частки суспільно виділених коштів на покриття витрат на туризм і подорож.

До соціально-економічних обставин, які впливають на нарощування масштабів регіонального туризму, відноситься збільшення рівня освіти, культури, а також естетичних потреб населення. Як із складових частин, естетичних потреб можна виділити прагнення людей познайомитися з побутом, історією, культурою, умовами життя різних країн.

Крім того, до зовнішніх факторів можна віднести: зміна політичного та правового регулювання; технологічні зміни: розвиток транспортної інфраструктури та торгівлі, а також зміни умов безпеки подорожей. Незважаючи на безліч труднощів, нинішній етап вважається часом

становлення свіжих віянь у культурному житті, відроджуються імена, пам'ятники, події, які раніше були забуті і по-новому оцінюється історико-культурна спадщина українських регіонів.

Отже, туристичний продукт має бути унікальним та запам'ятовуваним досвідом для клієнта, задовольняти його бажання та залишати гарний слід у бренді туристичного агентства. Водночас має проводитися сегментація туристичного ринку та аналіз клієнтів, а також дослідження конкурентів. Диференціація ринку вимагає від розробників продуктів постійного моніторингу інших компаній на ринку та аналізу реакції аудиторії.

РОЗДІЛ 2. СТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ З ВИКОРИСТАННЯМ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

2.1. Об'єкти історико-культурної спадщини в Україні

В умовах розбудови незалежної державності та значно зумовленого цим фактом пробудження національної самосвідомості, об'єкти історико-культурної спадщини (далі ІКС), що увібрали в себе дух української минувшини, виконують колосальну соціальну місію, закладають основу для всебічного осмислення попередніх періодів історії українського народу, комплексного та незаангажованого її прочитання. Україну можна без перебільшення віднести до країн з багатим історичним минулим з огляду на кількість об'єктів ІКС. Так, станом на тепер на державному обліку перебуває понад 130 тис. пам'яток археології, історії, архітектури, монументального мистецтва та містобудування. Більше 12 тис. об'єктів ІКС включені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (далі ДР). Шість об'єктів ІКС перебувають у Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, ще 17 об'єктів чекають на включення до нього [37, с. 68-69].

Немає жодної області України, яка б не мала культурної спадщини на своїй території. Наприклад, Житомирська область станом 4 березня 2025 року мала 59 об'єктів ІКС національного значення та 129 об'єктів ІКС місцевого значення. Залежно від місця розташування, об'єкти ІКС можуть бути в кращому або гіршому стані, більш або менш усвідомлені, але кожна область має свою історію та свідчення на своїй території.

Об'єкти віднесені до культурної спадщини, що занесені до ДР нерухомих пам'яток України або ті, які взяті на державний облік відповідно до законодавства, являються пам'ятками культурної спадщини. Відповідно до їхньої історичної, етнологічної, археологічної, мистецької, естетичної, наукової або художньої цінності, але незалежно від форм власності, пам'ятки

заносяться до ДР національного або місцевого значення. Започаткований у 2000 р. на виконання Закону [30], станом на 01.01.2022 року ДР містив 12 044 позиції, з них 907 позицій за категорією національного значення, 11137 позицій за категорією місцевого значення. Найбільше пам'яток, внесених до ДР нерухомих пам'яток України (20% всіх пам'яток), розташовані в Дніпропетровській області, в АР Крим (12%), в Одеській області (11%), в Харківській області (10%), в м. Київ (11%). Що ж до співвідношення кількості внесених до Реєстру пам'яток до загальної кількості ОІКСУ, виявлених на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці (%), згідно інформації, оприлюдненої Міністерством культури та стратегічних комунікацій України, найвищим воно є у м. Київ - 27 %, в Одеській області – 23 % та Дніпропетровській області – 17%) [19, с. 100].

Комітет світової спадщини ЮНЕСКО визнав культурним надбанням такі об'єкти в Україні:

- 1989 рік: могила Тараса Шевченка та Шевченківський національний заповідник;
- 1989 рік: історичний центр м. Чернігів IX–XIII ст.;
- 1989 рік: Національний степовий біосферний заповідник «Асканія-Нова»;
- 1989 рік: культурний ландшафт Кам'янець-Подільського каньйону;
- 2000 рік: дендрологічний парк «Софіївка»;
- 2003 рік: бахчисарайський палац кримських ханів;
- 2006 рік: археологічна місцевість «Кам'яна могила»;
- 2007 рік: Миколаївська астрономічна обсерваторія;
- 2007 рік: комплекс пам'яток Судацької фортеці;
- 2008 рік: астрономічні обсерваторії України у Києві, Миколаєві, Одесі та Криму;
- 2009 рік: історичний центр міста-порту Одеси;

- 2009 рік: Кирилівська та Андріївська церкви як розширення номінації «Собор Святої Софії з прилеглими монастирськими спорудами і Києво-Печерська Лавра»;
- 2010 рік: Генуезькі торгові пости та фортифікації – від Середземного до Чорного морів;
- 2012 рік: історичне довкілля столиці кримських ханів Бахчисарая;
- 2012 рік: культурний ландшафт печерних міст Кримської Готії;
- 2017 рік: Будинок Держпрому в Харкові.

Дуже важливою частиною спадщини, окрім пам'яток є: живі прояви нематеріальні культури, колекцій цінних експонатів, твори мистецтва, традиції та інше [12].

Що стосується об'єктів ІКС, включених до ДР, їх кількість постійно змінюється: знищені або втрачені об'єкти з реєстру вилучаються, натомість додаються нові позиції. Останні вносяться до ДР за процедурою, визначеною Законом України «Про охорону культурної спадщини». Власники пам'ятки (місцеві органи влади відповідно до компетенції) готують пропозиції для включення в ДР та подають сформований пакет необхідних документів до Міністерства культури та стратегічних комунікацій України. Відповідний Наказ про включення об'єкта до ДР нерухомих пам'яток України готується за підсумками роботи профільної Експертної комісії. На практиці така процедура триває довго і не завжди увінчується успіхом. Серед основних причин повільного та недосконалого наповнення ДР – надто складна і тривала процедура підготовки облікових документів, слабкий кадровий потенціал підрозділів місцевих органів виконавчої влади, що відповідають за охорону культурної спадщини і до повноважень яких належить подання пропозицій про занесення ОІКСУ до ДР нерухомих пам'яток України [8].

Нематеріальна культурна спадщина – практики, ідеї, повідомлення, знання та навички, а також інструменти, предмети, артефакти та простір, пов'язані з культурними надбаннями. Нематеріальна культурна спадщина, передається з покоління в покоління, воно постійно відтворюється

спільнотами та групами в відносини з навколишнім середовищем, вплив природи та їх історії, і дає їм відчуття ідентичності і спадкоємності, таким чином сприяючи підвищенню поваги до культурне розмаїття та людська творчість [22].

Нематеріальна культурна спадщина в Україні виявляється у таких сферах:

- в усних формах вираження та традиціях, які охоплюють також мову як основного носія нематеріальної культурної спадщини;
- у виконавських мистецтвах;
- у знаннях та практиках, пов'язаних із природою та всесвітом;
- у обрядах, звичаях, святах;
- у традиційних ремеслах (народних художніх промислах) [22].

До списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО занесені козацькі пісні Дніпропетровщини, Косівська кераміка, Петриківський розпис, кримськотатарський орнамент Орнек, українська писанка та український борщ [22].

Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України

До Українського Національного переліку нематеріальної культурної спадщини станом на 24.03.2025 року включено - 109 елементів, основними з яких є 8 елементів:

- елемент 1: Опішнянська кераміка;
- елемент 2: культура хліба (хлібна культура і традиції);
- елемент 3: Кролевецькі ткані рушники;
- елемент 4: Петриківський розпис;
- елемент 5: Косівська мальована кераміка;
- елемент 6: козацькі пісні Дніпропетровщини;
- елемент 7: орнек – національний кримськотатарський орнамент.
- елемент 8: Культура приготування українського борщу;

До Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини людства від нашої країни внесені:

- 2013 рік: Петриківський декоративний живопис як феномен української орнаментальної народної творчості;
- 2016 рік: козацькі пісні Дніпропетровщини;
- 2019 рік: традиція Косівської мальованої кераміки;
- 2020 рік: Орнек;
- 2024 рік: Писанка [22].

Еволюція нерухомих пам'яток яскраво свідчить про еволюцію людини та державності. У випадку України звернення до об'єктів ІКС дозволяє переосмислити її неодноразово переписану історію та відтворити на їх основі реальний хід подій. В умовах розбудови незалежної державності та пов'язаних із нею процесів націотворення об'єктів ІКС, що стали свідками багатовікової історії українського народу, перетворюються на хранителів його духовної і матеріальної культури, відіграють важливу соціальну роль, закладаючи основу для пізнання минувшини, всебічного осмислення життя українського народу[21].

Отже, Україна у забезпеченні подальшої соціальної модернізації повинна завжди спиратися на національну ідентичність, враховуючи досвід розбудови державності попередніх поколінь та свою значну культурну спадщину.

Культурна спадщина України як ресурс є багатовимірною: можна черпати натхнення та зміст для організації культурного та соціального життя; може благотворно впливати на просторовий розвиток; може мати позитивний ефект у галузі охорони природи; багато елементів місцевої спадщини мають економічний потенціал; це може мати прямий вплив на стимулювання підприємництва, а також викликати ефект мультиплікатора.

2.2. Створення туристичного продукту з використанням історико-культурної спадщини Житомирської області

Основою створення туристичного продукту з використанням історико-культурної спадщини є історико-культурний потенціал Житомирської області, що включає все соціально культурне середовище з традиціями та звичаями населення, що проживає на території області.

В даний час на території Житомирської області знаходиться 315 пам'яток історії та культури, що перебувають на державному обліку, з них 59 пам'яток культурної спадщини національного значення та 256 пам'яток культурної спадщини місцевого значення [8]. Всі перелічені культурні об'єкти є унікальну цінність і є невід'ємною частиною національної історико-культурної спадщини України.

Для створення історико-культурного туризму виділимо такі види культурних об'єктів: археології, архітектури, культури, етнографії. Сьогодні культурно-пізнавальний туризм, розвивається у трьох взаємозалежних напрямках: пізнання культури та культурної спадщини, охорона та відродження культури та діалог культур. Для визначення напрямку створення туристичного продукту з використанням історико-культурної спадщини Житомирської області було проведено опитування 20 перехожих м. Житомир щодо різновидів культурно-історичного туризму (табл. 2.1).

Було запропоновано наступні різновиди культурно-пізнавального туризму:

- міський туризм;
- історичний туризм;
- археологічний туризм;
- літературний туризм;
- музейний туризм;
- замковий туризм;
- релігійний туризм.

Таблиця 2.1

Результати опитування: цікавість респондентів до різновидів культурно-історичного туризму

Питання	Відповіді (кількість опитаних)			
	Цікавить	Не цікавить	Не знаю	Переважає відповідь, %
1	2	3	4	5
Цікавить Вас знайомство з містом (вулицею) як об'єктом туризму?	16	2	2	Цікавить 80%
Цікавить Вас знайомство з місцями певних історичних подій, особистостями, які грали значну роль в історії Житомирської області?	9	4	7	Цікавить 45%
Цікавить Вас відвідування археологічних пам'яток, розкопок?	6	10	4	Не цікавить 50%
Цікавить Вас відвідування місць, пов'язаних з літературною спадщиною Житомирської області, видатними творами чи літераторами?	4	15	1	Не цікавить 75%
Цікавить Вас відвідування музеїв та територій, прилеглих до них?	8	10	2	Не цікавить 50%
Цікавить Вас відвідуванням та ознайомленням з різного роду фортифікаційними (оборонними) спорудами, головним чином замками?	8	7	5	Цікавить 40%
Цікавить Вас відвідування релігійних об'єктів та територій, прилеглих до них?	10	5	5	Цікавить 50%

Джерело: власне дослідження автора

Отже, опитуваних більше цікавлять екскурсії, спрямовані на знайомство з містом (вулицею) як об'єктом туризму, включаючи незвичайні маршрути та екскурсії, які проводять місцеві жителі, які розкривають унікальні аспекти регіону, а також відвідування релігійних об'єктів.

Для проектування екскурсії містом Житомир було проведено опитування 30 респондентів щодо вулиці, яку б вони хотіли б відвідати, щоб краще знати історико-культурну спадщину м. Житомир (табл. 2.2).

Більшість респондентів хотіли як об'єкт екскурсії з ознайомленням історико-культурної спадщини хотіли б відвідати вулицю Велика Бердичівська.

Таблиця 2.1

Результати опитування: яка вулиця цікавить Вас як об'єкт туризму

Вулиця	Кількість охочих
1	2
Вул. Михайлівська	4
Вул. Велика Бердичівська	10
Вул. Київська	7
Вул. Перемоги	4
Вул. Вітрука	4
інша вулиця	1

Джерело: власне дослідження автора

Використовуючи офіційний перелік пам'яток культурної спадщини національного і місцевого значення Житомирської області складемо програму екскурсії по вулиці Велика Бердичівська (таблиця 2.3).

Таблиця 2.3

Розроблена програма екскурсії по вул. Велика Бердичівська м. Житомир

Назва об'єкта	Вид об'єкта	Датування	Місцезнаходження
1	2	3	4
Чотири захоронення іудейських цадиків	архітектурна пам'ятка	XIX ст.	вул. В. Бердичівська, 115
Будинок Житомирського автошляхового технікуму	архітектурна пам'ятка	1957 р	вул. В. Бердичівська, 2
Облспоживспілка	архітектурна пам'ятка	1956 р.	вул. В. Бердичівська, 13
Прибутковий будинок	архітектурна пам'ятка	початок XX ст.	вул. В. Бердичівська, 28/1
Будинок, в якому перебувала Мала Рада УНР.	історична пам'ятка	друга половина XIXст.-1870 - початок XX ст.	вул. В. Бердичівська, 32
Комплекс будівель Першої чоловічої гімназії	архітектурна пам'ятка	1862- 1880 рр.	вул. В. Бердичівська, 38-42
Пам'ятник викладачам та студентам педінституту, які загинули в роки Другої Світової Війни	історична пам'ятка	1941-1945, 1968	вул. В. Бердичівська, 40
Пам'ятник І.Я. Франку – українському письменнику.	пам'ятка монументального мистецтва	1856 - 1916, 2006	вул. В. Бердичівська, 40
Будинок колишньої чоловічої гімназії, в якій	історична пам'ятка	1863-1866, 1973	вул. В. Бердичівська, 40

Продовження таблиці 2.3

1	2	3	4
навчався В.Г. Короленко - письменник			
Пам'ятник Т.Г. Шевченку - українському поету.	пам'ятка монументального мистецтва	1814-1861, 1979	вул. В. Бердичівська, 59/19
Губернське правління	архітектурна пам'ятка	1854- 1856 рр.	вул. В. Бердичівська, 6
Особняк І. М. Філіппова	архітектурна пам'ятка	1904	вул. В. Бердичівська, 61/18
Пам'ятний знак на честь медичних працівників лікарні, які загинули в роки Другої світової війни.	історична пам'ятка	1941-1945, 1975	вул. В. Бердичівська, 70
Комплекс богодільних закладів	архітектурна пам'ятка	1840-і рр.	вул. В. Бердичівська, 72
Будинок, в якому жив В.Г. Кравченко - український етнограф	історична пам'ятка	початок ХХ ст.	вул. В. Бердичівська, 79/2
Будинок пологового притулку братів Дуриліних, в якому народився С. Ріхтер-всесвітньовідомий піаніст	архітектурна пам'ятка	1901	вул. В. Бердичівська, 89
Чотири захоронення іудейських цадиків	архітектурна пам'ятка	XIX ст.	вул. В. Бердичівська, 115

Джерело: власне дослідження автора на основі інформації [8]

Розроблена програма екскурсії по вул. Велика Бердичівська м. Житомир включає відвідування 19 об'єктів ІКС, а саме 12 архітектурних пам'яток, 5 історичних пам'яток, 2 пам'ятки монументального мистецтва. Тривалість пішохідної екскурсії становитиме 4 години.

Розрахуємо вартість даної екскурсії в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Вартість екскурсії по вул. Велика Бердичівська м. Житомир

Стаття витрат	Кількість учасників екскурсії		
	5	10	15
Витрати на організацію екскурсії (оплата організатору), грн	100	200	300
Витрати на гідів (оплата організатору), грн	900	1200	1500
Запланована рентабельність 10%, грн	110	181	253
Інші витрати (ЄСВ), грн	220	308	396
Собівартість екскурсії, грн	1330	1889	2449
Ціна екскурсії для одного учасника, грн	266,00	188,90	163,27

Джерело: власне дослідження автора

Проведені розрахунки свідчать, що при формуванні групи з 5 осіб, ціна за одну особу становитиме 270 грн, 10 осіб – 190 грн, 15 осіб – 170 грн. вважаємо, що найбільш оптимальним варіантом є екскурсія з 10 осіб.

Релігійний туризм є різновидом культурно-пізнавального туризму і представлений трьома основними напрямками: паломництвом, екскурсійно-пізнавальним релігійним туризмом, науковими релігійним туризмом. У випадку з об'єктами ІКС нас цікавить екскурсійно-пізнавальний релігійний туризм.

Використовуючи офіційний перелік пам'яток культурної спадщини національного і місцевого значення Житомирської області складемо програму екскурсійно-пізнавального релігійного туризму, використовуючи релігійні локації поблизу м. Житомир (таблиця 2.5).

Таблиця 2.5

Розроблена програма екскурсійно-пізнавального релігійного туризму

Назва об'єкта	Вид об'єкта	Датування	Місцезнаходження
1	2	3	4
Різдвогородицька церква та дзвіниця	пам'ятка архітектури	1841 рік	с. Кодня
Троїцький костіол з дзвіницею	пам'ятка архітектури	1805 рік	с. Ліщин
Костіол Варвари	пам'ятка архітектури	середина XIX століття	м. Бердичів
Кармелітський монастир	пам'ятка архітектури	середина XIX століття	м. Бердичів
Костіол з келіями	пам'ятка архітектури	XVIII-XIX століття	м. Бердичів
Прибрамний корпус	пам'ятка архітектури	XVIII століття	м. Бердичів
Кріпосні мури з баштами та келіями	пам'ятка архітектури	XVI-XVIII століття	м. Бердичів
Церква та келії Тригирського Троїцького монастиря	пам'ятка архітектури	XVIII-XIX століття	с. Тригир'я Житомирський район

Джерело: власне дослідження автора на основі інформації [8]

Розроблений маршрут передбачає виїзд з міста Житомир, відвідування релігійних об'єктів Станишівської громади, далі відвідування м.Бердичів, а

завершиться поїздка відвідуванням відомого Тригірського Троїцького монастиря.

Розрахуємо вартість даної екскурсії в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Вартість екскурсійно-пізнавального релігійного туризму

Стаття витрат	Кількість учасників екскурсії		
	10	20	40
Витрати на організацію екскурсії (оплата організатору), грн	200	400	800
Витрати на гідів (оплата організатору), грн	2000	2500	3000
Запланована рентабельність 10%, грн	6000	8000	10000
Оренда транспортного засобу	820	1090	1380
Інші витрати (ЄСВ), грн	484	638	836
Собівартість екскурсії, грн	9504	12628	16016
Ціна екскурсії для одного учасника, грн	950,4	631,4	400,4

Джерело: власне дослідження автора

Проведені розрахунки свідчать, що при формуванні групи з 10 осіб, ціна за одну особу становитиме 950 грн, 20 осіб – 630 грн, 40 осіб – 400 грн. вважаємо, що найбільш оптимальним варіантом є екскурсія з 20 осіб.

Отже, розроблено програму екскурсій по вулиці Велика Бердичівська м.Житомир та програму екскурсійно-пізнавального релігійного туризму.

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ПРОЄКТУВАННЯ ЛОКАЛЬНОГО ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ З ВИКОРИСТАННЯМ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ РЕСУРСІВ

Розвиток культурно-пізнавального туризму у Житомирській області та інших регіонах України обмежується такими чинниками: висока вартість платних транспортних послуг, недостатність координації діяльності всіх видів громадського транспорту (різні види, послуги та оператори) на конкретній території, відсутність умов оптимізації маршрутів; недостатній рівень поінформованості населення у сфері культурно-пізнавального туризму; низький рівень різноманітності туристичних послуг, що ініціює зменшення термінів перебування туристів (переважання «одноденних турів»); недостатній рівень розвитку профільного туризму (міський туризм, історичний туризм, археологічний туризм, літературний туризм, музейний туризм, замковий туризм, релігійний туризм); концентрація пропозицій готельного обслуговування в інвестиційно-привабливих територіях, високий рівень регіональної диференціації, недостатній рівень розвитку у сфері обслуговування малих та середніх міст регіонів.

Висока конкуренція над ринком туристичних товарів та послуг призвела до необхідності використовувати інноваційні інформаційні технології у туристичній сфері. Туризм дозволяє підвищити інтелектуальний рівень подорожуючих шляхом їх участі в культурно-пізнавальних та навчальних екскурсійних програмах. Інформаційні технології є інструментом, що сприяє залученню населення до участі в екскурсійних програмах.

Інновації мають відігравати особливу роль у сфері розвитку екскурсійної культурно-пізнавальної діяльності, сприяючи розробці нових як за тематикою, так і за якістю екскурсійних маршрутів. При цьому інноваційною може бути не лише абсолютно нова екскурсія, а й окремі її елементи. Мета застосування інноваційних технологій полягає у створенні

нового або модифікації вже запропонованого споживачам туристичного продукту, у вдосконаленні якості та асортименту туристичних послуг.

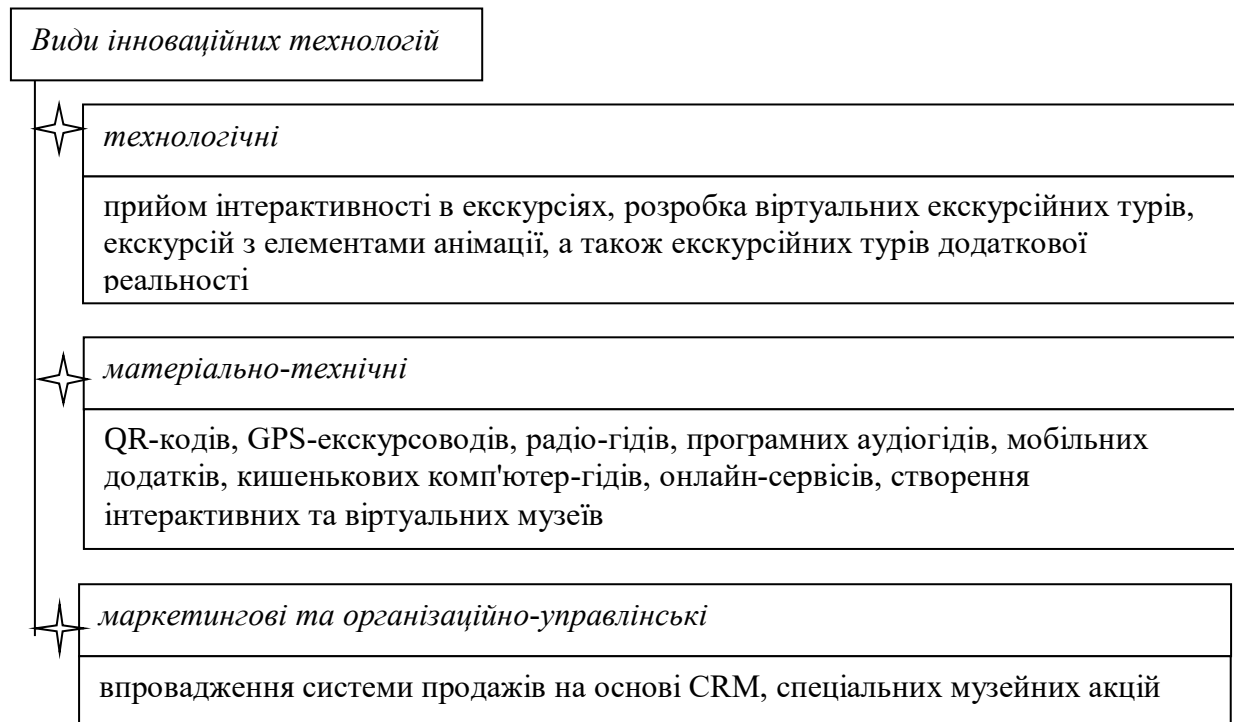

Рис. 3.1. Види застосовуваних інноваційних технологій в туризмі

Джерело: власне дослідження

У зв'язку з цим хотілося б нагадати і про існування нейромереж, штучного інтелекту, які можуть впливати на будь-яку сферу життєдіяльності. Культурно-пізнавальний туризм все ще чекає на своїх дослідників у цьому напрямку.

На прикладі екскурсійного туризму можна простежити вдосконалення і підвищення рівня розвитку туризму. Екскурсійний туризм пройшов досить тривалий шлях еволюції – примітивні розповіді екскурсоводів змінилися надзвичайно театралізованими 3Д-екскурсіями. Завдяки зусиллям програмістів стало реальним і доступним практично для всіх подорож світовими пам'ятками культури.

Сучасні умови комп'ютеризації дозволяють влаштовувати 3Д-екскурсії не тільки в організованому порядку, а й в будинку за комп'ютером, завантаживши з Інтернету відповідну програму і ставши віртуальним

туристом. Сьогодні в Україні ЗД-екскурсії застосовують мало туристичних фірм.

На сучасному етапі неможливе просування екскурсійного культурно-пізнавального туризму без застосування інформаційних технологій, що надають доступ до інформаційно-віртуальних ресурсів: пізнавальним, допоміжним та організаційним. Вважаємо, що інформаційні та інтернет-технології можна розглядати як чи не основний інструмент підвищення ефективності культурно-пізнавальної діяльності бізнесу. Зростаюча конкуренція в туристичному бізнесі є найбільш гострою проблемою, вирішення якої вимагає пошуку додаткових засобів підвищення рентабельності бізнесу.

Під час проведення пізнавальних екскурсійних турів за кордоном нерідко спостерігається використання спеціалізованих інтернет-порталів, віртуальних турів, сайтів туроператорів та туристичних агентств. З допомогою порталів і сайтів туристичні фірми заявляють про себе, а кінцевий споживач дізнається про запропоновані ними туристичні послуги, тури і свої можливості. Допоміжним ресурсом є інтернет-картографування (галузь картографії, що займається інформаційно-картографічним моделюванням геосистем).

До інноваційних технологій, що активно застосовуються в екскурсійному туризмі, відносяться інтернет-картки, що використовуються як довідкові посібники та путівники для отримання інформації про розміщення пам'яток. Відомі такі види інтернет-карток, як статичні карти; інтерактивні карти; електронні довідкові карти та атласи.

Статичні карти дають можливість лише констатувати факт наявності певної інформації. Більше поширення мають інтерактивні карти, розміщені на сайтах туристичних компаній.

Інформаційні технології надають сприятливий вплив на розвиток індустрії екскурсійного культурно-пізнавального туризму, в тому числі його

економічної складової. Перевагами застосування інформаційних технологій у культурно-пізнавального туризмі є такі:

- підвищення популярності туристичного попиту на культурні цінності;
- спрощення доступу до інформації про туристичні маршрути щодо об'єктів ІКС;
- популяризація та просування перспективних проектів у сфері культурно-пізнавального туризму.

Наразі ми стали свідками масштабного руйнування об'єктів ІКС та фізичної втрати великої кількості абсолютно унікальних об'єктів. Проблема набула вражаючих масштабів і потребує якнайшвидшого свого вирішення, заради теперішнього та майбутніх поколінь.

З того часу, як почалася війна в Україні, робляться спроби врятувати не лише людей, а й культурні цінності країни. В Україні - сотні музеїв, деякі колекції - світового значення, відомі далеко за межами країни. На сьогоднішній день до списку світової спадщини ЮНЕСКО через їхню особливу культурну, історичну або екологічну значущість включено сім об'єктів, що знаходяться на території України: Софійський Собор та Києво-Печерська Лавра, історичний центр Львова, Геодезична дуга Струве, букові праліси і давні ліси Карпат, Резиденція митрополитів Буковини, Стародавнє місто Херсонес Таврійський і його Хора, Дерев'яні церкви Карпатського регіону. Найдавніші православні храми, монастирі, унікальні архітектурні пам'ятки конструктивізму, колекції європейського, українського живопису - усе це та багато іншого зараз перебуває під загрозою. Незважаючи на те, що об'єкти культури захищені спеціальним міжнародним законодавством, вони все одно здатні стати жертвами навмисної агресії або навіть біженцями.

Вогнева навала, яка нині або не кожного дня здійснюється споконвічним ворогом України, знищує не тільки будівлі та українських людей, а й ставить перед собою мету позбавити українців бачення власного майбутнього. Головна відповідь українців на ці наміри підступного ворога –

це створення плану відбудови української держави вже зараз, щоб після здобутої перемоги якнайшвидше втілювати його в життя. Розроблений план заходів з післявоєнної відбудови, відновлення та розвитку України має передбачати, зокрема, відновлення та збереження об'єктів, що належать до культурної спадщини.

Погоджуємося з Н.Пшенишною та В.Подупейко, які переконані, що для відбудови України потрібно буде залучити фахівців, які будуть здатні осмислити філософію майбутніх необхідних змін, які неодмінно прийдуть разом із відбудовою нашої держави. Вже зараз, Архітектурна Палата НСАУ оприлюднила маніфест, в якому декларується, що післявоєнна архітектура України буде сучасною, на зразок європейської, але заснованою на українських традиціях. Архітектурні надбання будуть без типових російсько-радянських форм та наративів. З новими сенсами на основі принципів підтримки та оборони, взаємодії та співнотворення. Українська архітектура буде нести повагу до людини, підкреслюватиме важливість спільних просторів, включатиме енергонезалежність, доступність, безпеку, свідчитиме про силу громад [32].

Тут слід відмітити, що Україна вже володіє значним досвідом відновлення, наприклад, міста Києва після звільнення його від німецької окупації у 1943 році. І примітним в потрібному контексті є те, що найбільш значних руйнувань вулиці та будівлі в історичному центрі міста зазнали внаслідок мінування радянськими військами. На той час було зруйновані 324 пам'яток, а частина з них повністю. І сьогодні, через майже 80 років, історія знову повторюється – росія, яка об'явила себе правонаступницею СРСР знову руйнує українські поселення. Досвід минулої відбудови свідчить, що тоді в першу чергу дбали про відновлення житлового фонду. а саме тому про відтворення довоєнного культурно-історичного вигляду столиці зовсім не йшлося, бо столиця зазнала, як згадано вище, неймовірно страшних пошкоджень. Відбудова Києву розпочалася з реконструкції Хрещатика в 1944 році та завершилася у 1955 році. І ніхто не знає, або не ставили тодішні

очільники радянської імперії за мету спочатку знищити історію українського древнього міста у 1941 році, а відбудувавши в умовах тоталітаризму на власний манер, стерти назавжди величну пам'ять про видатне минуле українського народу? Звичайно, в сьогоденних умовах так питання вже ставити не коректно, лише виникає необхідність вибору найкращого варіанта дій.

Пропонуємо також звернутися до міжнародного досвіду відбудови після Другої світової війни. В той час у європейських країнах було зруйновано десятки тисяч міст та сіл, і багато із них потім відновили за рахунок економічної допомоги від США (План Маршалла). Отже. Україна може очікувати на фінансову допомогу Заходу у відновленні культурної спадщини та відбудові зруйнованих об'єктів. Потрібно буде брати до уваги кожен унікальний приклад відбудови міст у різних європейських країнах, що залежить від багатьох факторів: політичні та геополітичні, природні та екологічні, ресурсні та економічні, правові та соціальні. Основним знаменником успішної відбудови України, відновлення її культурної спадщини повинна стати здатність уміло і вчасно використати внутрішні можливості, використати всі переваги зовнішньої підтримки, усвідомити необхідність концептуальної єдності багатьох складових в підходах до всього процесу відновлення.

Наприклад, наші сусіди поляки прагнули відтворити довоєнний історичний вигляд своїх міст, зокрема Вроцлав та Варшави. На цей процес знадобилося декілька десятиліть, так як довелося втілювати кілька поступових свідомих етапів: спочатку поверхневе відновлення та розчищення територій, да лі спорудження нових будівель та реставрацію вцілілих пам'яток.

Подібні підходи застосували і при відбудові міста Дрезден яке було найбільш зруйнованим міст Німеччини унаслідок Другої світової війни. Відбудова Дрездена тривала більше сорока років і розпочалася практично з

нуля. Німці, як і поляки, прагнули відновити довоєнний вигляд свого міста. А сьогодні воно вважається одним з найкрасивіших у Німеччині.

Іншої концепції дотримувалися будівельники при відновленні Роттердама у Нідерландах. Це відбулося за рахунок розбудови комфортної інфраструктури, в першу чергу головної гавані міста, яка була важливим стратегічним портом. Втілення цієї концепції зробило Роттердам одним з провідних центрів фінансів Західної Європи. А при відбудові Лондона – столиці Великої Британії, найбільшу увагу зосереджували на зелених зонах і на будівництво багатоповерхівок, щоб забезпечити житлом людей, які його втратили через війну.

Отже, для повоєнної України може стати у нагоді досвід відбудови міст післявоєнної Європи. Також слід спиратися на сучасні ідеї, методологію та інструментарій про те, як перетворювати неефективні і непридатні для життя та дозвілля людей простори на те, чим вони і повинні бути – на міста для людей. Отже, мова в цьому випадку йде про людиноцентричне місто. Людиноцентричну концепцію ілюструє міське планування іспанського міста Барселони, де перенаправили транспортні потоки за межі міста, щоб залишити центр пішим. Так створюється здорове міське середовище де у людей є можливість почуватись комфортно.

Однак, у Н.Пшенишної та В.Подупейко виникає слушне питання, як тоді бути із збереженням культурно-історичної спадщини? Бо пам'ятка архітектури -це частина культурної спадщини. Її збереження є зброєю у боротьбі проти геноциду українського народу. Не даремно ж ворог нищить уже довгий час ці пам'ятки. Тут важливо почути голос архітекторів-реставраторів, котрі запевняють, що відновити можна все! Підтвердженням цього можуть слугувати наведені вище приклади Києва, Варшави, Дрездена. Містянам зруйнованих міст необхідно надати дієві механізми впливу на процеси відбудови історичних пам'яток та уникнення можливості прийняття одноосібних рішень сумнівного характеру [32].

Так, проаналізувавши напрацювання інших країн у відбудові зруйнованих поселень і відновлення культурної спадщини, врахувавши сучасні поради урбаністів та архітекторів, освоївши нові підходи до проектування міст і маючи воєнний досвід, українське суспільство зможе відбудувати зруйновані і побудувати нові власні простори безпечними, функціональними, інклюзивними та привабливими, за умови якщо оберемо вдалу стратегію та грамотно освоїмо інвестиції та фінансову допомогу. І при цьому маємо пам'ятати про відтворення об'єктів ІКС . Чисті і незатьмарені мрії, ще сятимуть на післявоєнному обрії нашої оновленої України. Але це сяйво буде яскравішим і пишнішим, якщо у цих відбудованих містах знову займуть свої заслужені місця архітектурні та історичні пам'ятки - їх збереження є зброєю українського народу у боротьбі проти знищення історичної пам'яті українського народу.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дало підставу для наступних висновків і пропозицій:

Важливо зазначити, що хоча об'єкти культурної спадщини належать минулому, сама культурна спадщина служить сучасним цілям. Тому культурна спадщина сьогодні – це, з одного боку, об'єкт туризму, а з іншого – потенціал, який слід використовувати для майбутнього розвитку нації.

Дослідження показали, що взаємини між туристичними фірмами та установами культури є основою формування та просування туристичного продукту культурно-пізнавального туризму, таким чином: установи культури є носіями, зберігачами та творцями культурної спадщини та культурних благ кожного окремо взятого регіону; туристські фірми виступають посередниками, які просувають культурний продукт окремим категоріям туристів-споживачів. Крім того, туристичні фірми надають рекомендації, що дозволяють адаптувати діяльність установ культури до вимог ринку. Цей тандем дозволяє врахувати у майбутньому створюваному продукті культурно-пізнавального туризму дві важливі складові - економічну вигоду та культурний розвиток регіону.

Культурна спадщина України як ресурс є багатовимірною: можна черпати натхнення та зміст для організації культурного та соціального життя; може благотворно впливати на просторовий розвиток; може мати позитивний ефект у галузі охорони природи; багато елементів місцевої спадщини мають економічний потенціал; це може мати прямий вплив на стимулювання підприємництва, а також викликати ефект мультиплікатора.

В даний час на території Житомирської області знаходиться 315 пам'яток історії та культури, що перебувають на державному обліку, з них 59 пам'яток культурної спадщини національного значення та 256 пам'яток культурної спадщини місцевого значення [8]. Всі перелічені культурні

об'єкти є унікальну цінність і є невід'ємною частиною національної історико-культурної спадщини України.

Поведене опитування показало, що споживачів туристичних послуг більше цікавлять екскурсії, спрямовані на знайомство з містом (вулицею) як об'єктом туризму, включаючи незвичайні маршрути та екскурсії, які проводять місцеві жителі, які розкривають унікальні аспекти регіону, а також відвідування релігійних об'єктів.

Розроблена програма екскурсії по вул. Велика Бердичівська м. Житомир включає відвідування 19 об'єктів ІКС, а саме 12 архітектурних пам'яток, 5 історичних пам'яток, 2 пам'ятки монументального мистецтва. Тривалість пішохідної екскурсії становитиме 4 години. Проведені розрахунки свідчать, що при формуванні групи з 5 осіб, ціна за одну особу становитиме 270 грн, 10 осіб – 190 грн, 15 осіб – 170 грн. вважаємо, що найбільш оптимальним варіантом є екскурсія з 10 осіб.

Успішний розвиток культурно-історичного туризму та залучення потенційних споживачів туристських послуг можливий у тому випадку, коли консолідовані дії всіх зацікавлених суб'єктів будуть спрямовані на збереження культурних, природних та історичних ресурсів регіону. Здійснення програми щодо залучення та використання історико-культурного та природного потенціалу регіону з метою туризму вирішить одне з головних його завдань проблему сезонного коливання попиту — методом пропозиції різноманітних форм міжсезонного туризму, які передбачають залучення складових культури в індустрію туризму та гостинності. Культурно-пізнавальний туризм проявляється у взаємозв'язку та взаємовпливи культури та туризму, що створює додаткові стимули для розвитку кожної з галузей і в результаті забезпечують зростання загального позитивного ефекту як у регіоні, так і по країні в цілому.

Визначено, що в культурно-пізнавальному туризмі перспективним є застосування наступних видів інновацій: технологічних (прийом інтерактивності в екскурсіях, розробка віртуальних екскурсійних турів,

екскурсій з елементами анімації, а також екскурсійних турів додаткової реальності); матеріально-технічних (QR-кодів, GPS-екскурсоводів, радіогідів, програмних аудіогідів, мобільних додатків, кишенькових комп'ютер-гідів, онлайн-сервісів, створення інтерактивних та віртуальних музеїв); маркетингових та організаційно-управлінських (впровадження системи продажів на основі CRM, спеціальних музейних акцій).

Проаналізувавши напрацювання інших країн у відбудові зруйнованих поселень і відновлення культурної спадщини, врахувавши сучасні поради урбаністів та архітекторів, освоївши нові підходи до проектування міст і маючи воєнний досвід, українське суспільство зможе відбудувати зруйновані і побудувати нові власні простори безпечними, функціональними, інклюзивними та привабливими, за умови якщо оберемо вдалу стратегію та грамотно освоїмо інвестиції та фінансову допомогу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белобородова М. В. Культурна спадщина як складова сталого розвитку туристично-рекреаційної системи регіону. *Економіка харчової промисловості*. 2024. Т. 16, Вип. 2. С. 78-88.
2. Буковський І. В. Сучасні проблеми управління охороною культурної та історичної спадщини України. *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 112. С. 95-100.
3. Виткалов С. В., Виткалов В. Г. Культурно-мистецька спадщина України в нових суспільно-політичних обставинах. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Мистецтвознавство*. 2019. Вип. 30. С. 3-7.
4. Гаврилюк А., Плещан Х., Антоненко В. Інноваційні вектори збереження, охорони та популяризації нематеріальної культурної спадщини українського народу. *Питання культурології*. 2023. Вип. 41. С. 63-77.
5. Галандарова Е. Питання правового режиму об'єктів нематеріальної культурної спадщини. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. С. 152-157.
6. Горбул Т. О. Культурна спадщина в умовах розвитку сучасної цифрової культури. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Культурологія*. 2022. Вип. 43. С. 55-61.
7. Дем'ян В. В. Нематеріальна культурна спадщина як поле міждисциплінарної взаємодії. *Міжнародний огляд. Культурологічна думка*. 2018. № 14. С. 161-169.
8. Державний реєстр нерухомих пам'яток України. URL: <https://mcip.gov.ua/kulturna-spadshchyna/derzhavnyy-reiestr-nerukhomykh-pam-iatok-ukrainy> (дата звернення 11.04.2025).
9. Зараховський О. Культурна спадщина як туристично-екскурсійний ресурс: основні категорії та класифікаційні ознаки. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Туризм*. 2019. Т. 2, № 2. С. 117-125.

10. Зінченко Мар'яна Інфопростір. Кількість пошкоджених пам'яток культурної спадщини через російську агресію зросла до 1390. URL: <https://detector.media/infospace/article/238544/2025-02-25-mksk-kilkist-poshkodzhenykh-pamyatok-kulturnoi-spadshchyny-cherez-rosiysku-agresiyu-zroslo-do-1390/> (дата звернення 11.04.2025).

11. Інформація Міністерства культури та стратегічних комунікацій про пошкодження об'єктів культурної спадщини й об'єктів культурної інфраструктури. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/1333-pamyatky-kulturnoyi-spadshhyny-ta-2185-obyektiv-kulturnoyi-infrastruktury-postrazhdaly-v-ukrayini-cherez-rosiysku-agresiyu-stanom-na-kinecz-sichnya-2025-roku/> (дата звернення 12.04.2025).

12. Кара-Васильєва Т. В. Культурна спадщина України: дослідження, її стан у період новітніх викликів сучасності. *Вісник Національної академії наук України*. 2022. № 7. С. 42-46.

13. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини. Приєднання від 06.03.2008 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text (дата звернення 14.04.2025).

14. Культурна спадщина: нормативно-правові акти. URL: <https://mcip.gov.ua/kulturna-spadshchyna/normatyvno-pravovi-akty/> (дата звернення 11.04.2025).

15. Малиш Н. А., Москаленко С. О. Проблема захисту культурної спадщини під час війни: державно-управлінський аспект. *Науковий вісник: Державне управління*. - 2024. - № 2. - С. 176-190.

16. Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. Офіційний сайт. URL: <https://mcip.gov.ua/pro-ministerstvo/> (дата звернення 12.04.2025).

17. Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України. URL: <https://mcip.gov.ua/wp-content/uploads/2023/10/naczionalnyj-perelik-elementiv-nematerialnoyi-kulturnoyi-spadshhyny-ukrayiny-28.07.23.pdf> (дата звернення 12.04.2025).

18. Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України (станом на 24.03.2025 - 109 елементи). URL: <https://uccr.org.ua/nks/elementy-nks/> (дата звернення 12.04.2025).

19. Осієвська Ю. С. Культурна спадщина як драйвер соціо-культурного розвитку на сучасному етапі: ефективність регіональної моделі. *Культура і сучасність*. 2022. № 1. С. 99-105.

20. Перелік об'єктів культурної спадщини національного значення, які заносяться до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/nras/239966145> (дата звернення 12.04.2025).

21. Перов Д. А. Культурна спадщина та національна ідентичність: протидія втрати в умовах воєнного конфлікту. *Культурологічний альманах*. 2024. Вип. 3. - С. 235-240.

22. Покоłodна М. М., Рябєв А. А., Тонкошкур М. В., Віннікова К. Ю. Елементи нематеріальної культурної спадщини України та їх використання для цілей розвитку туризму та рекреації. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука"*. Серія : Економічні науки. 2023. № 12(1). С. 143-150.

23. Поливач К. Природна та культурна спадщина України: досвід тематичного вивчення та атласного електронного картографування. *Економічна та соціальна географія*. 2021. Вип. 86. С. 53-66.

24. Поплавська М. В. Сучасні дослідження міжнародно-правового захисту культурної спадщини під час збройного конфлікту. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2022. Вип. 10. С. 69-84.

25. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 21 вересня 1999 року № 1068-XIV (в редакції від 15.11.2024 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text> (дата звернення 13.04.2025).

26. Про культуру: Закон України від 14 грудня 2010 року № 2778-VI (в редакції від 06.10.2024 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text> (дата звернення 11.04.2025).

27. Про музеї та музейну справу: Закон України від 29 червня 1995 року № 249/95-ВР (в редакції від 10.08.2024 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-вр#Text> (дата звернення 11.04.2025).

28. Про Національний архівний фонд та архівні установи: Закон України від 24 грудня 1993 року № 3814-XII (в редакції від 21.06.2024 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12#Text> (дата звернення 11.04.2025).

29. Про охорону археологічної спадщини: Закон України від 18 березня 2004 року № 1626-IV (в редакції від 12.12.2012 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15#Text> (дата звернення 11.04.2025).

30. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 8 червня 2000 року № 1805-III (в редакції від 14.12.2024 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> (дата звернення 11.04.2025).

31. Про приєднання України до Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини: Закон України, прийняття 6 березня 2008 року № 132-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132-17#Text> (дата звернення 11.04.2025).

32. Пшенишна Н, Подупейко В. Збереження культурних цінностей в умовах воєнного стану: юридичне підґрунтя та реалії українського сьогодення. *Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції «Культурно-історична спадщина України: перспективи дослідження та традиції збереження»* (з міжнародною участю) (м. Черкаси, ЧДТУ, 20-21 жовтня 2022 р.), Черкас. держ. технол. ун-т., 2022. С. 42-46.

33. Родінчук О. В. Війна і культурна спадщина. *Актуальні питання культурології*. 2024. Вип. 23. С. 112-118.

34. Сенченко М. Культурна спадщина України у століття цифрових технологій. *Вісник Книжкової палати*. 2023. № 1. С. 3-4.

35. Химинець В. В., Цімболинець Г. І. Історико-культурна спадщина як чинник стимулювання економічного розвитку регіону. *Регіональна економіка*. 2020. № 3. С. 57-64.

36. Чегусова З. Культурна спадщина України: до питання дослідження її стану в контексті наслідків військового вторгнення. *Народна творчість та етнологія*. 2022. № 2. С. 88-94.

37. Чорна Н. М. Культурна спадщина України: проблеми вивчення, збереження та використання. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2021. Вип. 36. С. 67-74.

38. Шестакова А.В., Андрійчук К.В. Особливості створення та розвитку туристичного продукту. Матеріали IV Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конференції: Туризм: міжнародний досвід та національні пріоритети (м. Житомир, 2 травня 2025 р.). Житомир: Поліський національний університет, 2025. С. 20-22.

39. Шестакова А.В., Андрійчук К.В. Туристичний продукт та його роль в індустрії гостинності. Матеріали IV Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конференції: Туризм: міжнародний досвід та національні пріоритети (м. Житомир, 2 травня 2025 р.). Житомир: Поліський національний університет, 2025. С. 76-78.

40. Що таке нематеріальна культурна спадщина? URL: <http://demcult.org/shho-take-nematerialna-kulturna-spad/> (дата звернення 11.04.2025).

41. Łukaczyński Akub. Wybrane zagadnienia prawnej ochrony dziedzictwa kulturowego w krajach Unii Europejskiej. URL: https://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/117510/PDF/02_Lukaczynski_J_Wybrane_zagadnienia_prawnej_ochrony_dziedzictwa_kulturowego_w_krajach_Unii_Europejskiej.pdf (дата звернення 12.04.2025).

42. Stadnicka Bernadetta. Ochrona dziedzictwa kulturowego na przykładzie architektury drewnianej południowej Polski. URL: <https://repozytorium.p.lodz.pl/server/api/core/bitstreams/1f3f2f11-0506-4cda-8b8e-8bf271d26abb/content> (дата звернення 12.04.2025).

43. Tourism product development. URL:
<https://www.studysmarter.co.uk/explanations/hospitality-and-tourism/marketing-and-tourism/tourism-product-development/>(дата звернення 12.04.2025)

44. Yinglu Wu. Design of Tourism Cultural and Creative Products Based on Regional Historical and Cultural Elements. E3S Web of Conferences 251, 03004 (2021). (дата звернення 12.04.2025)